

Audronė KAUKIENĖ

Klaipėdos universitetas

BENDRIEJI RYTŲ BALŲ KALBŲ *kėlti, kėlia, kėlė - cėlt, ceļu, cėlu* TIPO VEIKSMAŽODŽIAI

Objektas. Straipsnyje tiriamos *Cėl* tipo šakninių veiksmažodžių poros lietuvių ir latvių kalbose. Lie. *kėlti* – la. *cėlt* tipo veiksmažodžiai daug kuo panašūs į tipą lie. *gėrti, gėria, gėrė* – la. *dzeŗt, dzeru, dzėru* ‘gerti’ (apie juos žr. Kaukienė 2005b): esamajame laike jie paprastai yra *ia*-kameniai, būtajame – **ē*-kameniai, visi turi preteritinį šaknies balsio pailgėjimą (žr. 1 lentelę). Porų su šakniniu *l* yra kiek mažiau negu su šakniniu *r* – rasti 5 bendrieji pavyzdžiai.

1 lentelė. *Cėl* tipo veiksmažodžiai rytų baltų kalbose

* <i>gėl-/gīl-</i> ‘gelti, kašti, durti, skaudėti’	<i>gėlti, gėlia, gėlė</i> <i>gīlti, gīlia, gīlė</i> (<i>su</i>) <i>gīlti, gīlsta, gīlo</i>	<i>dzeŗt (eļ), dzeļu, dzėlu</i> ‘gelti, kirsti, durti’ <i>saģilt</i> ‘ištinti’
* <i>kėl-/kil-</i> ‘kelti’	<i>kėlti, kėlia, kėlė</i> <i>kīlti, kīla // kīlsta, kīlo</i>	<i>cėlt (eļ), ceļu, cėlu</i> ‘kelti’ <i>cīlt, cīlstu, cilu</i> ‘kilti’
* <i>skėl-/skil-</i> ‘skelti’	<i>skėlti, skelia (skėlti), skėlė</i> <i>skīlti, skīla // skīlsta, skīlo</i> <i>skīlti, skīlia, skīlė</i>	<i>šķėlt, šķeļu, šķėlu</i> ‘skelti’ <i>šķīlt (īl), šķīlu, šķīlu</i>
* <i>vėl-</i> ‘sukti’, ‘velti (vilnų)’, ‘ridenti’	<i>vėlti, vėlia, vėlė</i>	<i>vėlt, veļu, vēlu</i> ‘ridenti’, ‘velti’ <i>pavilt, viļu, vīlu</i> ‘pavolioti’ <i>vilt, vilu, vilu</i> ‘sukinėti’
* <i>žėl-/žīl-</i> ‘spindėti’ > ‘želti, žaliuoti’, ‘balti, žilti’	<i>žėlti, žėlia, žėlė</i> <i>?žīlti, žīla, žīlo</i>	<i>zėlt, zeļu, zėlu</i> <i>?zilt, zilstu, zīlu</i> ‘melsvuoti’

Atskirose (lietuvių ar latvių) kalbose, ypač jų tarmėse, aptariamojo tipo veiksmažodžių yra ir daugiau. Nors jie neturi ekvivalentų kitoje kalboje, bet gali turėti kitokių giminaičių, liudijančių pačios šaknies baltiškumą. Baltišką (ar net senesnę) šaknis turi lie. tarm. *dėlti, dėlia, dėlė* ‘dilinti’, *vėlti, vėlia, vėlė* ‘norėti’, la. *svėlt, sveļu, svėlu* ‘svilinti; mušti’; juos galima laikyti struktūriniais performiniais vietoje senesnio kito tipo formų (žr. dar 2.1.1, 3.3.1). Nemaža aptariamojo tipo veiksmažodžių yra susiformavę lietuvių ir latvių kalbose savarankiškai ar net yra skoliniai. Naujai išplėsta

šaknį turi la. *sm-ēlt* (*smeļu, smēlu*) ‘semti’¹ (plg. lie. *sēm-ti*). Labai artimos struktūros ir reikšmės yra lie. *dvēlti, dvēlia, dvēlē* ‘duoti, mušti’ (LKŽ II 952), la. *zmēlt, zmeļu, zmēlu* ir *zvēlt, zveļu, zvēlu* ‘smogti, mušti’; šaknies pradžios konsonantizmo įvairavimas rodo, kad jie greičiausiai yra imitatyvinės kilmės. Lietuvių kalbos veiksmažodžiai *pēlti* ir *spēlti* ‘plėsti, sproginti akis’, matyt, yra skoliniai (iš r. *пѣлѣтъ*, plg. LKŽ IX 776, XIII 376, tačiau kitaip dėl *pēlti* F r a e n k e l 568). Kartais struktūriškai veiksmažodžiai labai artimi, tačiau skiriasi semantiškai, plg. lie. *ōzvēlti* ‘degti’, ‘godžiai būti’ ir la. *zvēlt, zveļu, zvēlu* ‘drožti, smogti’ arba ‘kreipti, versti’; lie. *žvēlti* ‘degti’ sietinas su intarpiniu (ar *sta* kamieno) *žvilti* ‘bizgėti, žvilgėti’, o la. *zvēlt* ‘kreipti, lenkti’ – su la. *zvilt, -stu, -u* ‘linkti’ (= lie. *žvilti* ‘t. p.’ : *žvylioti* ‘linguoti’). Tokie pavyzdžiai nelaikomi bendraisiais ir čia neanalizuojami.

Prūsų kalboje veiksmažodinį šakninį atitikmenį turi tik *gēlti*. Tai pr. **gult(wei)* ‘gelti, skaudėti’ (atstatoma pagal abstraktą *gulsenni(en)* ‘skausmą’). Kitais atvejais yra tik tos ar kitos šaknies vedinių. Vienos šaknies prūsų kalboje visai nėra – vietoje rytų baltų **kel-* ‘kelti’ prūsai turi kitos kilmės veiksmažodžius: *etskītwei* ‘atsikelti’ (*‘atsiskirti’) ar *erlāngi* ‘iškelia’ (apie jį plačiau žr. K a u k i e n ė 2005a).

Tikslas. Straipsnyje siekiama aptarti bendruosius *kēlti* tipo rytų baltų veiksmažodžius įvairiais lygmenimis (semantiniu, morfologiniu, morfonologiniu), nustatyti jų darybinius-etimologinius ryšius su bendrašakniais kitų struktūrinių tipų veiksmažodžiais. Sugretinus abiejų rytų baltų kalbų duomenis, išryškunami jų panašumai ir skirtumai. Drauge bandoma apžvelgti paties struktūrinio tipo formavimąsi, jo susidarymo sąlygas ir laiką. Todėl sinchroninę analizę papildoma diachroninė. Atskiri pavyzdžiai lingvistinėje literatūroje yra ne kartą įvairių autorių analizuoti, tačiau grupinė panašaus tipo pavyzdžių analizė leidžia padaryti daugiau istorinio pobūdžio išvadų.

Daugelis aptariamųjų veiksmažodžių turi senas šaknis, atitikmenų giminiškose kalbose. Nors kai kurie kitų kalbų giminaičiai yra tik vediniai, tačiau etimologai paprastai atstato indoeuropietiškas veiksmažodines šaknis. Tos rekonstrukcijos įvairuoja ir struktūriškai, ir semantiškai (tai bus aptarta atitinkamuose skyriuose).

Struktūra. Straipsnį sudaro trys dalys: pirmojoje aptariama veiksmažodžių semantika, antrojoje morfonologija (vokalizmas, kirčiavimas, konsonantizmas), trečiojoje morfologija (esamojo ir būtojo laiko kamienai, ryšiai su kito struktūrinio tipo bendrašakniais veiksmažodžiais). Analizuojant semantiką, sinchroninė ir diachroninė analizė yra viename bendrame skyriuje. Aptariant formaliosios struktūros dalykus, daugiausia dėmesio skiriama rytų baltų kalbų morfonologijos ir

¹ LKŽ XIII 159 nurodytas 2 *smelti* (la. *smelt*) tr. M, LV III 958 ‘semti’ (nekirčiuotas, formos nenurodytos ir nepaliudytos) greičiausiai yra latvizmas.

morfologijos analizei, o jų gretinimas su kitų kalbų atitikmenimis pateiktas vėliau atskirame skyrelyje (žr. 3.3).

1. Semantika

Pirmiausia latviškųjų ir lietuviškųjų pavyzdžių porų kategorinės ir leksinės reikšmės sugretinamos sinchroniškai (1.1), po to aptariama reikšmių raida (1.2).

1.1. Reikšmių sugretinimas

Kategorinės (abstrakčiosios) reikšmės. Daugeliui nagrinėjamųjų rytų baltų veiksmažodžių būdinga aktyvaus veiksmo reikšmė (paprastai su poveikiu objektui): lie. *kélti* : la. *ceġt* ‘kelti’, lie. *skélti* : la. *škeġt* ‘skelti’, lie. *vélt* : la. *veġt* ‘ridenti; velti’. Kartais to paties žodžio diatezė gali būti dvejopa – veiksmazodis lie. *gélti* : la. *dzeġt* paprastai reiškia aktyvų veiksmą ‘gelti, kirsti’, tačiau vartojamas beasmeniškai gali reikšti būseną ‘skaudėti’, nors lieka tranzityvus (plg. *gēlia širdī, šonā* ar kt.). Tik lie. *žélti* : la. *zeġt* ‘želti, žaliuoti’ reiškia vien savaiminį veiksmą (būseną ar būsenos pakitimą).

Leksinės (konkrečiosios) reikšmės. Dauguma lietuviškųjų ir latviškųjų atitikmenų yra tapačios ar labai artimos reikšmės (plg. *kélti* – *ceġt*, *skelti* – *škeġt* ir kt.). Pavyzdžių reikšmės gana įvairios: poveikis struktūrai (‘skelti’, ‘velt’), judėjimas (‘kelti’), biologiniai veiksmai ar procesai (‘gelti’, ‘želti, žaliuoti’). Jei tas ar kitas veiksmazodis turi keletą įvairių reikšmių, abiejose rytų baltų kalbose dažniausiai sutampa visos reikšmės. Pavyzdžiui, lie. *kélti* gali reikšti ‘aukštyn į viršų imti, stumti, dėti į aukštesnę vietą; gulintį statyti, raginti stotis; pačiam stotis; budinti, žadinti iš miego’; ‘verti, daryti (vartus)’; ‘daryti, kad rūgtų, augtų, pūstųsi’; ‘laikyti (sunkumą)’; ‘iš vienos vietos į kitą gabenti, statyti’; ‘daryti, rengti’; ‘didinti, gerinti’; ‘siūlyti, skirti’; ‘žadinti, skatinti’; ‘parodyti, duoti svarstyti, vykdyti’ (plg. DLKŽ³ 295t.), tačiau iš esmės visas tas pačias reikšmes turi ir la. *ceġt* ‘kelti’ (plg. ME I 369t.). Gana polisemiški yra veiksmazodžiai lie. *vélti* ‘trinant gaminti iš vilnų...’, ‘šiaušti, taršyti’, ‘glamžyti, lamdyti’, ‘narplioti, painioti’ : la. *veġt* ‘risti, ridenti’, ‘velt’ trinant’ ir kt. Jei ir yra kokių reikšmės apimties skirtumų, atspalvių, juos visada nesunku paaiškinti, plg. lie. *gélti* ‘leisti geluoni’; ‘labai skaudėti’, **nuo šalčio** skaudėti, degti’ [šią reikšmę paremia vediniai *pageluō* ‘žvarbus oras’, *pagelūs (oras)*] ir la. *dzeġt* ‘gelti, skaudėti’, **dilginti** (*nedzel mani tu, nātrīte*); lie. *žélti* ‘augti (ppr. žaliuojant)’, **(ap)augti kuo, augant dengti**’ ir la. *zeġt* ‘želti, žaliuoti; **klestėti, tarpti**’. Lie. *skélti* yra kiek daugiau reikšmių negu la. *škeġt*: be bendrų reikšmių ‘dalyti pusiau’, ‘skiltuvu ar kuo kitu išgauti ugnį’, lietuviškasis veiksmazodis dar gali reikšti kokią kitą intensyvų veiksmą (‘smarkiai eiti’, ‘mušti, smogti’, ‘labai skaudėti’ ir pan.).

1.2. Reikšmių raida

Ne visi veiksmazodžiai yra išlaikę senąją reikšmę, kai kuriems būdingi istoriniai reikšmių pakitimai arba reikšmės išsišakojimas (polisemija).

1.2.1. Dauguma veiksmožodžių yra išlaikę senąją reikšmę, o jų atitikmenys giminiškose kalbose taip pat yra gana artimōs reikšmės.

Bl. **gēl-/gil-/gul-* ‘gelti, kęsti, durti, skaudėti’ – lie. *gēlti, gilti*, la. *dzēlt*, pr. **gult(wei)* ‘gelti, skaudėti’ (: *gulsenni(e)n* ‘skausmą’) < ide. **g^uel-/g^ul-* ‘gelti, durti, skaudėti’ [plg. 1. *g^uel-* 1. ‘stechen’; 2 ‘(stechender) Schmerz, Qual, Tod’ Pokorny 470; **g^uel-* ‘колотъ, боль, смерть’ Džaukian 171; 1. **g^uelH* ‘quälen, stechen’ LIV 185; **g^uel-/g^uēl-* ‘жолотъ’ Levickij 134; **g^uel-* ‘durt, dūriena sāpes’ Karulis I 247; **g^ul-* resp. **g^uel-* ‘durti, gelti, skaudėti’ Mažiulis I 422].

Veiksmožodinių atitikmenų giminiškose kalbose palyginti nedaug: s. ang. *cwelan* ‘mirti’, s. v. a. *quelan* ‘kentėti aštrų skausmą’, gal ir arm. *kelem* ‘kankinu’, het. *gulš-* ‘(i)rėžti’, tačiau įvairių šios šaknies vedinių yra nemažai.

Visose kalbose dažnesnė ne mechaninė reikšmė ‘durti’ (su ja galėtų būti siejamas vedinys gr. *βελόνη* ‘adata, smaigalys’), o biologinė ‘gelti, kęsti (apie vabzdžius)’ (: lie. *gēluō, geluonis, gyls*, r. *жало* (iš **žel-dlo*) ‘gyls’, ‘geluonis’, gr. *δέλλιδες* ‘vapsvos’, r. *жалить, жиять* ‘gelti (apie vabzdžius)’, bulg. *жуля* ‘stecke, jucke, brenne (duriu, geliu, deginu)’. Su reikšme ‘durti, gelti, kęsti’ daugelyje kalbų susijusi reikšmė ‘skaudėti’, iš kurios toliau išrieda nebe vien fiziologinė, bet ir psichologinė reikšmė ‘kentėti’ (: s. v. a., s. ang. *quelan, qal* ‘kentėti skausmą’, lie. *gēlā* ‘skausmas’, bulg. *жал* ‘skausmas’, r. *жаль* ‘gailėstis, skausmas, liūdesys’, s. sl. *želēti* ‘gailėti’). Kadangi skausmo reikšmė būdinga daugeliui kalbų, todėl nėra būtina ir pr. *gulsenni(e)n* ‘skausmą’ sieti su šaknimi **gul-* ‘gulėti’, kaip siūlo Schmalstieg OP 56.

Kai kuriose kalbose atsiranda net reikšmė ‘kankinti, mušti, žudyti’ (: arm. *kelem* ‘kankinu’, v. valų *vel* ‘mušti’, s. isl. *kvelian*, s. v. a. *quellan* ‘kankinti’, s. ang. *cwellan* ‘žudyti’, pr. *gallintwei* ‘t. p.’) / ‘mirti’ [s. air. *at-baill* ‘miršta’, valų *aballu, ballu* ‘mirti’ (**g^ul-n-*), s. ang. *cwelan* ‘mirti’, lie. *gālas*, la. *gals*, pr. *K gallan* ‘mirtį’, *E golis* ‘mirtis’]. Mirties reikšmę kai kurie autoriai net rekonstruoja indoeuropietiškajai šakniai (**g^uel-* ‘жолотъ, боль, смерть’ Džaukian 171), tačiau Chr. S. Stangas sąsajas su reikšme ‘Ende, Tod (galas, mirtis)’ laiko mažai įtikimomis (Stang LS 21).

Kai kuriose kalbose su skausmo reikšme gali būti susijusi ir stipraus šalčio reikšmė. Be lietuvių *gēlti* ‘nuo šalčio skaudėti, degti’ (: *pageluō, gelumā* ‘žvarbus oras’, adj. *pagelūs*), šią reikšmę gali turėti ir kitų kalbų vediniai: germ. adj. **kalda* ‘šaltas’ (go. *kalds*, s. v. a. *kalt*, s. ang. *ceald* ir kt.), kuris gali būti dalyvinės kilmės (žr. Kluge 277), lo. *gelidus* ‘šaltas’, *gelu* ‘šaltis’, *gelāre* ‘sušalti’, gr. *γελανδροός* ‘šaltas’.

Rytų bl. **skēl-/skil-* ‘skelti’ – lie. *skēlti, skēlia* ir *skilti, skilia, skilti, skyla*, la. *škelēt, škelu* ‘skelti’; prūsų kalboje šią šaknį rodo vediniai *scolwo* (tais. iš *stolwo*) ‘skiedra’, *scalus* ‘smakras’, todėl galima atstatyti bl. **skel-/skil-* [plg. bl.-sl. **skel-* (**skil-*) Mažiulis IV 158t.] < ide. **skel-/skl-* ‘skelti, pjauti’ [žr. 1. (*s*)*kel-* ‘schnei-

den' Pokorny 923; (s)qel- 'schneiden' Hofmann 314t.; ide. *skel-/skōl-/skəl- 'резать, расщеплять' Levickij 185; (s)kel- 'griezt' Karulis II 347; 1.*skelh₁ 'schneiden, spalten' LIV 500]. Šaknis *skel-/*skļ- 'skelti, pjauti' gali būti siejama su *kel-/*kol-/*kļ- (lie. *kālti, kūlti*, la. *kaļt*, prasl. *kolti, koljo 'durti, kirsti' ir kt.), kildinant jas iš bendros šaknies *(s)kel-/*(s)kol-/*(s)kļ- 'smogti, kirsti, skelti'. Abiejų šaknų išsiskyrimas turbūt yra labai senas, susijęs su kategorine semantika (*kol- su o eilės vokalizmu galėjo turėti intensyvumo reikšmę, plačiau žr. Kaukienė 1991, 135–139).

Veiksmazodinių atitikmenų yra įvairiose kalbose: s. v. a. *skiljan* 'scheiden, auflösen, abbrechen, enden, ent-, unterscheiden, verstehen, begreifen, bemerken, fortsetzen, verpflichten (skirti, atskirti, atpažinti, suprasti, atleisti, nutraukti, nuspręsti)', s. isl. *skilja* 'skelti, dalinti', s. ang. *scylian* 'trennen (skirti)' (germ. *SKEL-/SKAL-/SKUL-* Levickij 185), gr. *σκάλλω* 'rausiu, kapoju', arm. *çelum* 'ich spalte (skeliiu)', het. *iškallāi* 'zerreißen, aufschlitzen (plėšyti, laužyti)', v. air. *scáilim* 'ich lasse los (paleidžiu)', valų *chwalu* 'zerstreuen (išbarstyti)'.

Labai daug vardažodinių vedinių, ypač reiškiančių skėlimo, pjovimo rezultata. Daugelyje kalbų galima rekonstruoti vedinį *skoliā 'kas nuskelta, atskilusi dalis, skeveldra', 'kriauklė' (> 'lėkštelė'): go. *skalja* 'Ziegel', 'Schindel', s. v. a. *scala* 'Trinkschale', s. isl. *skel*, s. ang. *sciell* 'Muschel, Schale', alb. *halë* 'Schuppen, Gräte, Slitter, Bart der Ähren, Fichte (žvynas, ašaka ir kt.)'. Panašių įvairios struktūros vedinių yra ir daugiau: lie. *skiltis, skylė, skalà*, la. *škēle* 'riekė, skiltelė', pr. *scolwo* 'skiedra', s. sl. *skolka* 'Muschel', r. *осколок* 'atskala, skeveldra', *сколька* 'kriauklė', *цель* 'plyšys', s. isl. *skilja* 'Spalten', s. v. a. *scala* 'žievė', v. air. *scailt* 'Spalte (plyšys)'. Rečiau daiktavardiniai vediniai reiškia įrankį, atlikėją ar kitą su atitinkamu veiksmu susijusį dalyką: go. *skilja* 'Fleischer (mėsaininkas)'; go. *skildus* 'skydas', s. isl. *skalm* 'peilis, kardas'; r. *скала*, če. *skála* 'uola'.

Rytų bl. *uēl-/*uīl- 'sukti', 'velti (vilną)', 'ridenti' – lie. *vėlti*, la. *vēlt* 'ridenti'; 'velti', (pa)vilt, viļu, vīlu '(pa)volioti'; prūsų kalboje iš šios šaknies kilę nemaža vedinių, pvz.: pr. *ūlint* 'kovoti' (*uāl-), t. y. *'grumtis, parversti, volioti', *walis* 'branktas', t. y. *'suveržiklis, susukiklis', leidžia atstatyti pr. *uel-* 'sukti, veržti, volioti, grumtis' (plg. Mažiulis IV 209t., 217t.) iš bl. *uel-/*uīl- < ide. *uel-/*uļ- 'sukti, risti' [plg. 7. *uel-*, *uelə-*, *uļē-* 'drehen, winden, wälzen' Pokorny 1140; *uel-* 'drehen' Feist 576; *uel- 'drehen, wälzen' Hofmann 72; Mayrhofer III 161; *uel- 'вращать, вертеть, вить, катать' Levickij 233; *uel- 'griezt, velt' Karulis II 505; ide. *uel-/*uļ- 'sukioti(s), velti(s)' Mažiulis PKP II 261t.; bl.-sl. *vēl-/*vel- 'velti, sukoti' < ide. *uel- 't. p.' Mažiulis IV 210 arba bl.-sl. *vel- 'susukti, suveržti' < ide. *uel- 't. p.' Mažiulis IV 218; 2. *uelH '(sich) wälzen, wallen' LIV 618].

Rytų bl. *kēl-/ *kil- ‘kelti’ – lie. *kēlti* ir *kilti*, la. *ceġt* ‘kelti’, *ciġt* ‘kilti’ (prūsų kalboje šios šaknies pėdsakų, regis, nėra) < ide. *kel-/ *k_l- ‘kelti, kyšoti’ [plg. *kel-*, *kela-* ‘ragen, hoch (heben)’ Pokorny 544; *kel- ‘hervorragen’ Feist 241; *kel- ‘возвышаться, подниматься’ Levickij 115t.; *kel- ‘celt’, zudumpakāpē *k_l- Karulis I 163; *kelH ‘aufragen, hochragen’ LIV 312]. Veiksmazodinis atitikmuo tėra tik lotynų kalboje – (*ante-*, *ex-*, *prae-*) *cellō*, *-celuī*, *-celsum*, 3 ‘išsiskirti, pirmauti, pranokti’.

Iprastinė lie. *kēlti*, *kilti* ir la. *ceġt*, *ciġt* reikšmė yra ‘kelti aukštyn’ (> ‘aukštinti, girti, liaupsinti’) / ‘kilti’. Šią reikšmę rodo gausūs rytų baltų kalbų veiksmazodiniai vediniai: iteratyvai lie. *kilóti*, la. *cilât*, iter.-caus. lie. *kildinti*, *kėldinti*, *kildyti*, la. *ciġdinât* ‘garbinti, aukštinti’, *pacilinât* ‘pakilnoti’, *sacildît* ‘įkvėpti, sužadinti’ ir kt.

Su reikšme ‘kelti’ / ‘kilti’ susiję ir kitų kalbų vardažodiniai vediniai, reiškiantys ‘tai, kas iškilę, iškilu’ (> ‘garbinga’): ‘iškili, pakilusi vieta’ – lie. *kálnas*, *kalvà*, la. *kaġns*, *kaġva*, go. *hallus* ‘kalva’, ang. *hill* (**hulnis*), s. ang. *holm* ‘Hügel (kalva)’, lo. *collis* ‘t. p.’, gr. *κολωνός* ‘t. p.’; ‘kelias’ – lie. *kēlias*, la. *ceġš*; ‘viršūnė, smaigalys’ – lo. *culmen*, *columen* ‘viršūnė’, gr. *κολοφών* (vietoj **κολαφών* < **kolŋbhos*); ‘kakta’ – s. sl. *čelo*, r. *чело*; adj. ‘iškilus’ – lie. *kilnūs*, *iškilūs*, la. *izcils* ‘pakilus’, ‘žymus, garsus’, lo. *celsus* ‘aukštas, iškilęs’. Su reikšme ‘kilti’ susiję rytų baltų daiktavardžiai lie. *kilmė*, *kiltis*, la. *cilme*, *cilts*.

Artimiausia reikšmei ‘kelti’ yra ‘kyšoti’, t. y. ‘būti iškeltam, išsikišusiam’, kurią turi lo. *-cellō*. Todėl abi šios reikšmės etimologų neretai rekonstruojamos greta. Su reikšme ‘kyšoti’ galima sieti vedinius: go. *hallus* (< **kol-n-us*) ‘uola’, s. isl. *hallr* ‘akmuo’.

Vis dėlto ir lie. *kēlti*, ir la. *ceġt*, ypač su priešdėliais, gali reikšti įvairios krypties objekto vietos pakeitimą (tiesa, dažniausiai kėlimo į viršų sema išlieka), pvz: *nu-* (į šalį), *per-* (per viršų, per upe), *iš-* (iš ko nors) ir pan. Tiesioginės kėlimo (aukštyn) reikšmės nerodo tokie vediniai kaip lie. *kéltas*, la. *ceġtava* ‘die Fähre, der Prahm (keltas?)’². Matyt, todėl aptariamą šaknies veiksmazodžių giminaičiais kartais laikomi kai kurių kalbų veiksmazodžiai, reiškiantys ‘keisti vietą, varyti’: s. i. *kaláyati* ‘treibt an (varo)’, gr. *κέλλειν* ‘varyti’ Fraenkel 237t.

K. Karolio nuomone, senoji reikšmė buvusi ‘kelti ranką aukštyn ir į dešinę’, ir todėl jis gretina aptariamąją šaknį su ide. *(s)kel- (: *kálti*, *kũlti*, *skélti*). Šias šaknis bando sieti ir Walde-Hofmann 225t.

Rytų bl. *žēl-/ *žil- ‘želti’ – lie. *žėlti*, la. *zeġt* ‘želti, žaliuoti’ (iš bl. *žel-* ‘žalsvai, gelsvai ir pan. blizgėti’, plg. Mažulis IV 43). Nors rytų baltų veiksmazodžiai neturi veiksmazodinių atitikmenų kitose kalbose, tačiau įvairių kalbų vediniai leidžia

² J. Pokorny su šiais pavyzdžiais sieja ir sl. **cblnъ* ‘laivelis, luotas’, tačiau kitaip šio slaviško žodžio kilmę aiškina Vasmer IV 327.

atkurti šaknies reikšmę ide. **ghel-/ghl-* ‘spindėti, švytėti’ (plg. *ghel-* (und *ghel-*?) [...]; *ghelā- : ghelē-, ghelō- : ghl-* ‘glänzen, schimmern’ Pokorny 429; **ghel-* ‘glänzen’, ‘gelb’ Hofmann 421; **ghel-* ‘blizgėti’ < **ghel-* ‘t. p.’ Mažiulis IV 43; **ghel-* ‘spīdēt, mirdzēt’ Karulis II 553).

Kitose kalbose šios šaknies vediniai dažniausiai yra spalvų būdvardžiai, reiškiantys šviesias, švytinčias spalvas – gelsvą, žalsvą, žilą ar melsvą (als Farbadjektiv: ‘gelb, grün, grau oder blau’ Pokorny 429), kurie savo ruožtu gali turėti tolimesnių daiktavardinių ir kt. vedinių. Arčiausiai prie rekonstruojamosios reikšmės yra air. *gel* ‘baltas, švytintis’.

Baltų ir slavų kalbose būdinga **žalia** spalva (bl. ‘žalias’ > ‘žolė’): lie. *žālias*, -ā, *želvas*, la. *zaļš*, -a, pr. *saligan* (**zaliān*) ‘žālia’ (: lie. *žolė*, la. *zāle*, pr. *soalis* E, *sālin* ‘žolė’ III); slavų ‘žalias’: s. sl. *zelenō*, r. *зеленый*, le. *zielony* ir kt.; vedinių, susijusių su žalia spalva, pasitaiko ir kitose kalbose: gr. *χλόος* ‘žalia spalva’, lo. *holus* (sen. *helus*) ‘Grünzeug, Gemüse, Kohl (žalumynai, daržovės, kopūstai)’.

Daugelyje kalbų dažna **gelsva** spalva: būdvardžiai lie. *želtas* ‘gelsvas, auksinis’, la. *zelts* ‘geltonas’, s. v. a. *gelo* ‘gelb’, s. angl. *geolo* ‘yellow’ lo. *helvus* ‘medaus geltonumo’, s. i. *hāriḥ* ‘gelsvas, auksinis, žalsvas’, av. *zairi-* ‘t. p.’; daiktavardžiai, reiškiantys ‘auksas’ – la. *zēlts*, prasl. **zolto* (s. sl. *zlato*, r. *золото* ir kt.), germ. *gulpa* (go. *gūlp*, s. v. a. *gold* ir kt.), trakų *ζηλτα*, s. i. *hīranyam*, av. *zaranya*; ‘tulžis’ – la. *žults*, lie. *tulžis* (metatezė), lo. *fel*, *fellis* (**fel-n-*), s. v. a. *galla* (**gholn-*), gr. *χολή*, *χόλος* ‘tulžis’, ‘pyktis’; pagal gelsvą spalvą prūsai buvo pavadinę volungę – *sealtmeno* [zē^altmenō^a] (plg. Mažiulis IV 89), panašiai atsirado ir lo. *galbus* ‘gelber Vogel (geltonas paukštis)’.

Retesnė **pilkšva** ar **melsva** spalva: lie. *žilas*, la. *zils*, *ziļš* ‘mėlynas’; ši reikšmė matyti intarpiniuose ar *sta* kamieno veiksmažodžiuose lie. *žilti*, *žyla*, la. *zilt*, *zilstu*, *zilu* ‘melsuoti’, kuriuos reikėtų laikyti deadjektyvais (žr. dar 3.2.1); čia dera ir air. *glass* ‘žalias, pilkas, melsvas’, r. *зола* ‘pelenai’.

Gana reta ir **rausva**, **rusva** ar **rausvai gelsva** spalva: lie. *žālas*, -ā ‘rusvas, rausvas (apie gyvulius)’, la. *zals* ‘braun; brūns, sārtidzeltens, gaišsarkans (rusvas, rausvas, žalias)’ : alb. *dhēlpērē*, *dhēlpnē* ‘lapė’ (t. y. ‘rudoji’).

Visos šios spalvos ar jų atspalviai neretai tarp savęs jungiasi, pereidami vienas į kitą. Ypač tai ryšku baltiškame žalčio pavadinime: lie. *žaltys*, *žalktys*, la. *zāltis*, *zaltis* ‘žaltys’. Žalčio išvaizdoje galima išvelgti daugelį spalvų – ten esama ir gelsvumo, ir žalsvumo, ir pilkšvumo, ir blizgesio. V. Mažiulis (IV 43), atstatydamas baltų būdvardį **žalja-* ‘žalias’, jo rekonstruojamąją reikšmę nusako taip: „adj. *‘turintis blizgančio žalsvumo (žalumo), gelsvumo (geltonumo), rusvumo (rudumo) ir pan. (> est. *haljas* ‘blizgantis, blizgančiai žalias’)“.

1.2.3. Istorinė semantikos analizė parodė, kad daugelio analizuojamųjų veiksmažodžių reikšmės mažai pakitusios. Jei yra kokių reikšmės pakitimų, paprastai jie būdingi ir kitoms giminiškoms kalboms. Tuo nagrinėjamieji *Cěl* pavyzdžiai skiriasi nuo *Cěr* tipo veiksmažodžių, kuriems būdingi istoriniai semantikos pakitimai, dažnas poliseminis reikšmių išsišakojimas (žr. K a u k i e n ė 2005b, 1.2).

2. Morfonologija

2.1. Vokalizmas ir kirčiavimas

2.1.1. Abiejose rytų baltų kalbose analizuojamieji veiksmažodžiai turi visiškai tapačią kiekybinę balsių kaitą: esamojo laiko šaknyje yra trumpasis balsis *e*, kuris būtajame laike pailgėja, o bendratyje susidaro dvigarsis, plg. lie. *kėlti*, *kėlia*, *kėlė* ir la. *ceļt*, *ceļu*, *cēlu*.

Iš tos pačios šaknies išriedėję intarpiniai ar *sta* kamieno veiksmažodžiai šaknyje turi nyksta mąjį laipsnį *Cil*, plg. lie. *kilti*: la. *ciļt* (žr. 3.2.1). Nykstamąjį laipsnį su kiekybine balsių kaita *Cil/Cīl* turi ir tos pačios šaknies *ia* kamieno veiksmažodžiai, pvz., lie. *skėlti*, *skėlia*, *skėlė* : *skilti*, *skīlia*, *skylė* ‘skelti (ugni)’ ir la. *šķēlt*, *šķeļu*, *šķēlu* ‘skelti’ : *šķīlt (īl)*, *šķīļu*, *šķīlu (īe-* ‘įskelti ugni’) ir kt. (žr. 3.2.2). Nykstamąjį ar pailgintąjį nykstamąjį laipsnį gali turėti ir kiti veiksmažodiniai ar vardažodiniai giminaičiai, pvz.: lie. *kilóti*, *pakylėti*, la. *ciļāt* (rytų bl. **kēl-/ *kil-* ‘kelti’); lie. *gyl̃s* ‘geluonis’ (bl. **gel-/ *gil-/ *gul-* ‘gelti’); lie. *skiltis*, *skylė*, *skilūs*, la. *šķila* ‘skiltis’, *šķīla* ‘die Spalte (plyšys)’ (bl. **skel-/ *skil-* ‘skelti’); la. *pavilināt* ‘pasuktioti’, lie. *vilñs*, la. *viļnis (īl)*, *vilns*, *vilne* ‘vilnis’ (bl. **uel-/ *uil-* ‘velti’), plg. dar s. sl. *vľna*, r. *волна* ‘vilnis, banga’; lie. *žilas*, la. *zils*, *ziļš* ‘mėlynas’ (bl. **žel-/ *zil-* ‘želti’).

Balsių kaitos galimybes papildo ir įvairūs vediniai, turintys pamatinio (kartais – ir pailgintojo) laipsnio bl. *a* (ide. *o) eilės vokalizmą:

iteratyvai (ar kauzatyvai) – lie. *skáldyti*, la. *skaldīt* (bl. **skel-/ *skil-* ‘skelti’); lie. *valstýti*, la. *valstīt*, lie. *volióti*, la. *-vāļāt*, *uolāt*, *uolīt* ‘rollen’, pr. *ūlint* ‘kovoti’ (bl. **uel-/ *uil-* ‘velti’), plg. dar r. *валить*, *валять* ‘stumdyti, volioti’, go. *waltjan*, vok. *walzen*, s. ang. *wælan* (**wōljan*) ‘wälzen’, gr. *εἰλέω* ‘ritu, ritinėju’, s. i. caus. *valayati*;

vardažodiniai giminaičiai – lie. *gālas*, la. *gals*, pr. K *gallan* ‘mirtį’ (bl. **gel-/ *gil-/ *gul-* ‘gelti’), plg. dar germ. **kalda* ‘šaltas’; lie. *kálnas*, *kalvà*, la. *kaļns*, *kaļva* (rytų bl. **kēl-/ *kil-* ‘kelti’), plg. dar go. *hallus* ‘kalva’, lo. *collis*, gr. *κολωνός* ‘t. p.’; lie. *skalà*, la. *skals*, *skala*, pr. *scolwo* (tais. iš *stolwo*) ‘skiedra’, lie. *skalūs*, la. *skalš* (bl. **skel-/ *skil-* ‘skelti’), plg. dar s. sl. *skolka* ‘Muschel’, r. *осколок* ‘atskala, skeveldra’; lie. *ap(v)alūs*, *āpalas*, la. *apaļš*, s. isl. *valr*; subst. lie. *uolà*, la. *uōla* ‘kiaušinis’, pr. *walis* ‘branktas’ (bl. **uel-/ *uil-* ‘velti’); lie. *žālias*, la. *zaļš*, pr. *saligan* : lie. *žolė*, la. *zāle*, pr. E *soalis* ‘žolė’, K acc. *sālin* ‘žolė’ (bl. **žel-/ *zil-* ‘želti’).

Tai rodo, kad *kélti* tipo veiksmažodžiai yra kilę iš apofoninių šaknų **Cel-/*Cl-* (: **Col-*). Kitų kalbų atitikmenų vokalizmas įvairus: prezento šaknyse gali būti ir *e*, ir nykstamasis laipsnis, tačiau preteritinis šaknies balsio pailgėjimas būdingas tik rytų baltams (žr. 3.3).

Vis dėlto ne visos **Cel/*Cl* šaknys buvo performuotos į *kēlia*, *kēlė* tipo veiksmažodžius. Kaip jau žinome, dalis jų apibendrino nykstamąjį laipsnį (žr. dar 3.2.2). Kai kurie veiksmažodžiai net išlaikė buvusią balsių kaitą. Tai tokios tarminės formos kaip lie. *svilti*, *svēla*, *svilė* ‘svilti’, la. *svilt*, 3 a. *svēl* ‘svilti’ ar lie. *dilti*, *dēla*, *dilė* ‘dilti’, la. *dilt*, *dēlu* ‘dilti’. Bendrinėse lietuvių bei latvių kalbose ir daugelyje tarmių įsigalėjo intarpinės resp. *sta* kamieno formos, geriau derančios prie mutatyvinės reikšmės. Tačiau abiejose kalbose aiški tendencija greta intarpinių (ar *sta* kamieno) mutatyvų su nykstamojo laipsnio vokalizmu sudaryti *ia* kamieno kauzatyvus, turinčius šaknyje **e/*ē*. Taip latvių kalboje susiformavo *svēlt*, *svēlu*, *svēlu* ‘svilinti’; ‘mušti’ (panašiu keliu, matyt, ėjo ir pietinėse lietuvių tarmėse vartojamas *svēlti*, *svēla*, *svilė* ‘svilinti’), o lietuvių tarmėse atsirado *dēlti*, *dēlia*, *dėlė* ‘dilinti’. Buvusią balsių kaitą rodo ir lie. *pilti*, *pila* // *pēla*, *pylė*. Lietuvių kalboje apibendrintas šaknies balsis **i/*ī*, o latvių kalboje iš šios šaknies išriedėjo *sta* kamieno mutatyvas *pilt*, *pilst*, *pila* ‘lietis, lašėti’; ‘pilnėti’.

2.1.1.2. Ilgųjų skiemenų priegaidės būtojo laiko ir bendraties šaknyse beveik visų žodžių yra tokios pačios (tuo nagrinėjamieji pavyzdžiai skiriasi nuo įvairesnes priegaidės turinčių *Cēr* tipo veiksmažodžių). Lietuvių kalboje visų pavyzdžių priegaidė **tvirtapradė**. Ją daugeliu atvejų atitinka latvių laužtinė (lauztā), rodanti buvusią oksitonezę (kilnojamąją paradigmą). Tik tarmėse kai kurių veiksmažodžių priegaidė gali būti ir kylančioji (stieptā) ar krintančioji (krītošā).

Baltiškąją akūtą indoeuropeistų šaknies rekonstrukcijose, pvz., H. Rixo, J. Pokorny'o darbuose, kartais atspindi laringalas (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Šaknies priegaidės

lie.	la.	rekonstrukcijos
<i>gélti</i>	<i>dzēlt (eļ)</i>	<i>g^uel-</i> Pokorny; <i>g^uelH LIV</i> ; <i>*g^uel-/g^uēl-</i> Levickij; <i>*g^uel-</i> Karulis; <i>*g^ul-</i> resp. <i>*g^uel-</i> Mažiulis
<i>kélti</i>	<i>ceļt (eļ)</i>	<i>kel-</i> , <i>kelə-</i> Pokorny; <i>*kelH LIV</i> ; <i>*kel-</i> Feist, Levickij; <i>*kel-</i> , <i>*k_l-</i> Karulis
<i>skélti</i>	<i>šķeļt</i>	<i>(s)kel-</i> Pokorny; <i>*skel_h LIV</i> ; <i>(s)qel-</i> Hofmann; <i>*(s)kel</i> Karulis; <i>*skel-/skōl-/skəl-</i> Levickij

lie.	la.	rekonstrukcijos
<i>vėlti</i>	<i>vêlt</i>	<i>uel-</i> , <i>uelə-</i> , <i>ulē</i> Pokorny; * <i>uelH</i> LIV; <i>uel-</i> Feist 576; * <i>uel-</i> Hofmann, Mayrhofer, Levickij; Karulis; * <i>uel-/u_l</i> - Mažiulis
<i>žėlti</i>	<i>zêlt</i>	<i>ghel</i> , <i>ghelə-</i> Pokorny; * <i>ghel-</i> Hofmann; * <i>ghel-</i> Karulis; * <i>ghel-</i> < * <i>ghel-</i> Mažiulis

2.2. Konsonantizmas

Visų nagrinėjamųjų veiksmažodžių šaknys *b a i g i a s i* sonantu *l*, kuris jungia juos į vieningą tipą, daugeliu požiūrių besiskiriantį nuo *Cer*, *Cem* ir *Cen* tipų³.

Šaknis dažniausiai *p r a s i d e d a v i e n u* priebalsiu. Šaknies pradžios priebalsiai įvairūs:

sprogstamieji *k*, *g* – **kēl-* ‘kelti’ < **kel-/k_l*-, **gēl-* ‘gelti’ < **g^uel-/g^u_l*-,
pučiamasis *ž* – **žēl-* ‘želti’ < **ghel-/gh_l*-,
pusbalsis *u* – **uēl-* ‘velti’ < **uel-/u_l*-.

Vieno veiksmažodžio šaknis prasideda *d v i e m* priebalsiais – pučiamojo ir sprogstamojo priebalsio samplaika: *sk* (> la. *šk*) – **skēl-* ‘skelti’. Samplaikoje *sk-* anlauto *s* istoriškai gali būti laikomas *s*-mobile (tuomet *skėlti* reikėtų sieti su *kálti*, *kùlti* ir kt. ir kildinti iš šaknies *(*s*)*kel-/*(s)kol-/*(s)k_l*– ‘smogti, kirsti, skelti’ plg. *K a u k i e n ė* 1991, 29). Tokios nuomonės laikosi ir kiti tyrinėtojai, šaknies pradžioje atstantys *s*-mobile (plg. 2 lentelę). Galimà ir kitokia interpretacija, laikant *sk* senosios bazinės šaknies nykstamuoją laipsniu, o **el/*_l* – plėtikliu. Bazinė šaknimi galima laikyti **kes-/kos-/ks-* ‘kasyti, krapštyti, drėksti’⁴ (suponuojant metatezę *ks* > *sk*, plg. *K a r u l i s* II 347 ir lit.) arba **sek-/sēk-/sk-* ‘pjauti, kirsti’⁵.

3. Morfologija

3.1. Laikų kamienai

Aptariamieji *Cēl* veiksmažodžiai esamajame laike yra *ia* kamieno, o būtajame – *ē* kamieno, plg. lie. *gēlia*, *gėlė* : la. *dzeļu*, *dzēlu*; lie. *kēlia*, *kélé* : la. *ceļu*, *cēlu* ir kt. (tose latvių tarmėse, kurios skiria būtojo laiko kamienus, aptariamieji veiksmažodžiai yra minkštojo *ē* kamieno, plg. *celu*, *cēlu* (*ē*), žr. *E n d z e l ī n s* 1951, 770).

Lietuvių tarmėse gali pasitaikyti ir kitokio morfologinio tipo formų. Be įprastinių *ia* kamieno, kai kurių veiksmažodžių užrašyta ir *a* kamieno ar atematinių esa-

³ Kaip minėta, *Cer* tipo šaknys jau aptartos (žr. *K a u k i e n ė* 2005b), o apie *Cem* ir *Cen* dar bus atskiras straipsnis.

⁴ Iš šios šaknies kilę lie. *kàsti*, *kasyti* ir kt. (žr. *K a u k i e n ė* 2002).

⁵ Iš šios šaknies kilę lie. *°sėkti*, lo. *secō*, l ir kt. (žr. *K a u k i e n ė* 2002).

mojo laiko formų. Zietelos tarmės žodyne nurodytos tokios antraštinės veiksmažodžio *skélti* formos: *skelti, skël(i)a (skélti), skélé*, žr. ZtŽ 596t. Tačiau *a* kamieno forma pavyzdžiais nepailiustruota, o su atematinė forma yra toks sakinys: *ra(s)s'k'æ'l't anà jàs ir p'ín't'i* (čia yra net dvi atematinės formos, reiškiančios ‘perskelia’ ir ‘pina’).

LKŽ nurodyta esamojo laiko *a* kamieno forma *žēla*, tačiau patikimais pavyzdžiais nepailiustruota. Šiaip ar taip, *a* kamieno forma teoriškai įmanoma, plg. tarmines apofonines formas *svilti, svēla, svilė* ‘svilti’, *svélti, svēla, svilė* ‘svilinti’, *dilti, dėla, dīlė* ‘dilti’, kurios rodo tokių formų senumą. Kita vertus, tai gali būti ir tarminės inovacijos ar netiksliai užrašytos formos. Kad tokių apsirikimų gali pasitaikyti, liudija *i* kamieno forma *žēli*, nurodyta kaip antraštinė LKŽ XX 280 greta *ia* kamieno *žēlia*.

Rodunėje užfiksuota *o* kamieno būtojo laiko forma *žėlo*: *Mūs Jonas inžėlo kai ažuolas Rod. Burbos pažėlo kap kuodelis Rod.*

Šiaip ar taip, *Cěl* tipo veiksmažodžiai skiriasi nuo *Cēr*, kurie jokių tarminių variantų neturi (žr. K a u k i e n ė 2005b, 3.1).

Kitų kalbų prezentiniai atitikmenys yra labai įvairios morfologinės struktūros: gali turėti nulinį esamojo laiko formantą, formantus *i, n* ar *d* ir kt. (žr. 3.3).

3.2. Ryšiai su kitos struktūros šakniniais veiksmažodžiais

Nagrinėjamieji *kelti* tipo veiksmažodžiai abiejose rytų baltų kalbose gali turėti iš tos pačios šaknies išriedėjusių kitos morfologinės struktūros šakninių veiksmažodžių, kurie paprastai skiriasi ir šaknies vokalizmu. Dažniausios yra *ia* kamieno ir intarpinių (ar *sta* kamieno) veiksmažodžių poros (plg. lie. *kélti* : *kilti* – la. *cełt* (*ēļ*) ‘kelti’ : *cilt* ‘kilti’). Kartais šaknies išsišakojimas būna dar įvairesnis, pvz.: lie. *skélti* : *skilti, skilia* ‘skelti (ugni)’ : *skilti, skyla* (gal ir *skelėti, skēla* ‘būti skolingam’) – la. *šķełt* ‘skelti’ : (*ie*)*šķilt, šķiļu, šķīlu* ‘įskelti (ugni)’.

3.2.1. Dalis nagrinėjamųjų *Cel* veiksmažodžių abiejose kalbose (ar bent vienoje jų) turi tos pačios šaknies nykstamojo balsių kaitos laipsnio intarpinių ar *sta* kamieno veiksmažodžių, su kuriais paprastai sudaro semantinę opoziciją *causatīva / rezultatīva*.

Abiejose rytų baltų kalbose beįdros šios veiksmažodžių poros:

lie. *kēlia* – *kélė* : *kyla* // *kilsta* – *kilo* – *cełt* (*ēļ*), *ceļu, ceļu* ‘kelti’ : la. *cilt*, *cilstu, cilu* ‘kilti’.

Vien lietuvių kalboje tokią opoziciją sudaro veiksmažodis *skélti, skēlia, skélé* (la. *šķełt, šķeļu, šķēlu* ‘skelti’) : *skilti, skyla, skilo*.

Kai kurios poros, matyt, yra susidariusios jau kalboms išsiskyrus:

Lie. *gēlti, gēlia, gélė* : (*su*)*gilti, gilsta, gilo* galima sugretinti su la. *dzełt* (*dzeļt*), *dzeļu, dzēlu* ‘gelti, kirsti, durti’ : (?) *gilt* ‘wackelig sein (būti netvirtam, klibėti)’, ‘austrocknen, mager werden (išdžiūti, liesėti)’ ME III 699 ar *sağilt* ‘anschwellen

(pūstis, ištinti) III 634. Abi opozicijos (ir lietuviškoji, ir latviškoji) kelia šiokių tokių neaiškumų. Kadangi veiksmažodžio *gėlti* reikšmė gali būti ir ‘durti, skaudinti’, ir ‘skaudėti’, o intarpiniai resp. *sta* kamieno giminaičiai paprastai vartojami tik su priešdėliu, susidariusią opoziciją semantiškai galima interpretuoti dvejopai – ir kaip kauzatyvinę-rezultatyvinę (‘durti’ / ‘imti skaudėti’), ir kaip duratyvinę-deduratyvinę (‘skaudėti’ : ‘suskausti’). Latviškoji pora laikytina kauzatyvine-rezultatyvine, tačiau nuo lietuviškosios skiriasi semantiškai, todėl vargu ar galima galvoti apie šių porų susidarymą bendruoju laikotarpiu.

Giminiškas poras sudaro ir veiksmažodžiai lie. *žėlti, žėlia, žėlė* : *žilti, žyla* bei la. *zełt, zeļu, zėlu* ‘želti, žaliuoti’ : *zilt, zilstu* ‘mėlynuoti, melsvuoti’. Tačiau aptariamieji *ia* kamieno veiksmažodžiai yra duratyvinės reikšmės, todėl rezultatyvai greta jų būtų sunkiai įsivaizduojami. Tiek lietuvių, tiek ir latvių intarpiniai ar *sta* kamieno giminaičiai, matyt, laikytini denominatyvais – lie. *žilti, žyla* (: *žilas*) ir la. *zilt, zilstu, zilu* ‘blau schimmern (mėlynuoti)’ (: *zils* ‘mėlynas’).

Nei intarpinių, nei *sta* kamieno giminaičių n e t u r i lie. *vėlti, vėlia, vėlė* ir la. *vełt, veļu, vēlu* ‘ridenti’, ‘velti’, nors semantika mutatyvų atsiradimui netrukdo – juos būtų galima įsivaizduoti kaip reiškiančius vėlimo rezultata.

Kaip rodo apžvelgtieji pavyzdžiai, kartais intarpinis resp. *sta* kamieno giminaitis gali būti susiformavęs vėliau, negu jo *ia* kamieno opozitas. Tačiau kitais atvejais senesnis gali būti ir intarpinis ar *sta* kamieno narys. Tai matyti tokiais atvejais, kai opozicijos nėra baigusios formuotis. Sakysim, senosios formos lie. *dilti, dėla, dilo*, la. *dilt, dēlu* ‘dilti’ ar lie. *svilti, svėla, sviło*, la. *sviłt, 3a. sveļ* ‘svilti’ dėl mutatyvinės reikšmės pirmiausia buvo performuotos į intarpines ar *sta* kamieno. Taip susiformavo lie. *dyla* // *dilsta, svyla* // *svilsta*, la. *dilstu, svilstu*, o tik vėliau greta jų atsirado kauzatyvine reikšme lie. *dėlti, dėlia, dėlė* ‘dilinti’, la. *svełt, sveļu, svēlu* ‘svilinti’, ‘mušti’. Kadangi bendras *ia* kamieno poros narys abiejose rytų baltų kalbose nesusidarė, šie veiksmažodžiai netapo tiesioginiu šio tyrimo objektu, nors ir padeda aiškinantis daugelį klausimų. Gana įdomus atvejis yra ir veiksmažodis **žuel-* ‘?’. Bendrą reikšmę atstatyti sunku, greičiausiai yra keli homoniminiai šaknies variantai, plg: a) la. *zvełt (ėl)* ‘smogti, kirsti’, ‘apversti, risti’ : la. *zviłt, zvilstu, zvilu* ‘linkti, svirti, žvilti’, lie. *žvilti, žvyla* // *žvilsta, žvilo* ‘linkti, krypti, knebti’ (LKŽ 1 *žvilti*) (: lie. *žvyluoti* ‘linguoti’, *nuožulnūs, nuožulnas* ‘*pasviręs’, la. *zvalstīt, -u, -īju* ‘supti, linguoti’); b) lie. *žvelti, žvelia* (?)⁶, *žvelė* ‘degti’ (gali reikšti ir ‘godžiai ėsti’) : lie. *žvilti, žvyla, žvilo* ‘blizgėti, žvilgėti’ (LKŽ 2 *žvilti*) (: la. *zviln, zvilnēt* ‘degti’).

⁶ J. Bretkūno formą *knata fzwelanti neufchgefis* BrP I 35 galima laikyti ir *ia* kamieno (LKŽ), ir *a* kamieno (B ū g a II 468), nes *l* minkštumas Bretkūno raštuose žymimas nenuosekliai.

3.2.2. *Cěl* tipo veiksmažodžiai dar gali turėti iš tos pačios šaknies kilusių *ia* kamieno *Cil-/Cīl* tipo giminaičių. Tai labai artimōs ar visai tapačioš reikšmės veiksmažodžiai su n y k s t a m u o j u šaknies balsių kaitos laipsniu ir preteritiniu balsio *i* pailgėjimu. Tokių giminaičių gali būti abiejose kalbose ar tik vienoje iš jų.

Abiem rytų baltų kalboms bendri šie veiksmažodiniai giminaičiai: lie. *skėlti, skėlia, skėlė* : *skilti, skīlia, skýlė* ‘skelti (ugni)’ – la. *šķēlt, šķeļu, šķēlu* ‘skelti’ : *šķilt (īl), šķīļu, šķīļu (īe-* ‘įskelti ugnį’, ‘prūgeln (kulti, lupiti)’).

Tik lietuvių kalboje opoziciją sudaro *gėlti, gėlia, gėlė* (= la. *dzeļt, dzeļu, dzēlu* ‘gelti, kirsti, durti’) : *gilti, gīlia, gýlė*.

Tik latvių kalboje taip pat yra viena pora: *veļt, veļu, vēlu* ‘ridenti’, ‘velti’, ‘mušti’ (= lie. *vėlti, vėlia, vėlė*) : *pavilt, -viļu, -vīlu* ‘drehen, rollen (pavolioti, paridenti)’; nepriešdėlinė forma kiek kitos struktūros – *vilt, vilu, vilu* ‘sukinėti’ (*kaķis vil ar asti*), gal vengiant homonimijos su *vilt, viļu, vīlu* // *vilu* ‘apvilti, apgauti’.

Tokių *ia* kamieno giminaičių nė vienoje iš abiejų kalbų neturi veiksmažodžiai lie. *kėlti, žėlti* ir la. *ceļt, zeļt*.

Pažymėtina, kad tokios *ia* kamieno poros būdingos tik *Cěl* veiksmažodžiams. Veiksmažodžiai, kurių šaknies gale yra sonantas *r*, tokių *ia* kamieno giminaičių neturi. Jų neturi nei *Cēm*, nei *Cen* tipo veiksmažodžiai.

3.2.3. Atskirą atvejį sudaro iš tos pačios šaknies išriedėję tolimesnės struktūros ir reikšmės veiksmažodžiai. Nors lie. *skėlti, skėlia* ir la. *šķēlt, šķeļu* ‘skelti’ galima sieti su lie. *kālti, kūlti*, la. *kaļt* (: prasl. **kolti, koljo* ‘durti, kirsti’ ir kt.) ir kildinti juos iš bendros šaknies **(s)kel-/*(s)kol-/*(s)kļ-* ‘smogti, kirsti, skelti’, tačiau šaknų **skel-* ir **kol-* išsiskyrimas yra per senas, kad šiam tyrimui leistų daryti kokius morfologinius apibendrinimus.

3.3. Kitų kalbų atitikmenys

Cěl- tipo veiksmažodžių atitikmenis (t. y. šakninius neišvestinius veiksmažodžius) daugelyje giminiškų kalbų nėra lengva atpažinti ir nustatyti jų morfologinius ar morfonologinius ypatumus. Tose kalbose, kur yra veiksmažodinių giminaičių, dėl įvairių fonetinių pakitimų sunku atskirti pirminius žodžius nuo vedinių, tiksliai rekonstruoti šaknies vokalizmą. Ypač tai pasakytina apie armėnų, albanų, hetitų kalbas, tačiau ir lotynų kalbos ar germanų kalbų giminaičiai ne visada aiškūs ir vienodai interpretuojami. Nagrinėjamieji veiksmažodžiai neturi veiksmažodinių atitikmenų slavų kalbose, maža atitikmenų ir graikų kalboje ar sanskrite.

Nors *Cěl* veiksmažodžiai kildinami iš indoeuropietišųjų veiksmažodinių šaknų, tačiau šakninius atitikmenis giminiškose kalbose turi toli gražu ne visi. Daugiausia tokių atitikmenų turi veiksmažodžiai lie. *skėlti* : la. *šķēlt*, kiek mažiau – lie. *gėlti* : la. *dzeļt* ir lie. *vėlti* : la. *veļt*.

rytų bl. *skēl-/*skil- ‘skelti’ / ‘skilti’ < bl. *skel-/*skil- ‘skelti’ < ide. *skel-/*skl- ‘skelti, pjauti’ (ar *(s)kel-/*(s)kl-/*kol-) – s. v. a. *skiljan* ‘scheiden, auflösen, abbrechen, enden, ent-, unterscheiden, verstehen, begreifen, bemerkei, fortsetzen, verpflichten’, s. isl. *skilja* ‘skelti, dalinti’, s. ang. *scylian* ‘trennen’, gr. *σκαλλω* ‘rausiu, kapoju’, arm. *celum* ‘ich spalte (skeliu)’, het. *iškallāi* ‘zerreißen, aufschlitzen (plėšyti, laužyti)’, v. air. *scáilim* ‘ich lasse los’, valų *chwalu* ‘zerstreuən’;

bl. *gēl-/*gil-/*gul- ‘gelti, kašti, durti, skaudėti’ < ide. *g^uel-/*g^ul- ‘gelti, durti, skaudėti’ – s. ang. *cwelan* ‘mirti’, s. v. a., s. saksų *quelan*, *qal* ‘kentėti skausmą’, arm. *kelem* ‘kankinu’;

rytų bl. *uēl-/*uil- < bl. *uel-/*uil- < ide. *uel-/*ul- ‘sukti, risti’ – s. i. *válati* ‘sukasi, grįžta’, gr. at. *εῤῶλω* ‘wälze, rolle’, go. *wulan* ‘virtti’, s. v. a., s. saksų *wallan* ‘virtti, kunkuliuoti, jaudintis’, s. v. a. *wellan* ‘ridenti, ritinti, volioti’.

Lie. *kėlti* : la. *celt* turi tik vieną atitikmenį, o lie. *žėlti* : la. *zelt* veiksmažodinių atitikmenų visai neturi:

rytų bl. *kēl-/*kil- ‘kelti’ / ‘kilti’ (prūsų kalboje šios šaknies pėdsakų, regis, nėra) < ide. *kel-/*kl- ‘kelti, kyšoti’ – lo. -*cellō*, *celuī*, *celsum* 3;

rytų bl. *žēl-/*žil- < ide. *ghel-/*ghl- ‘spindėti, švytėti’ – veiksmažodinių atitikmenų nėra.

Čia surašyti visi galimi veiksmažodiniai atitikmenys, tačiau morfologijos ir morfonologijos gretinimams atrinkti tik aiškesnės struktūros pavyzdžiai. Nors atitikmenų giminiškose kalbose ir nėra daug, vis dėlto iš jų galima kai ką spręsti apie tam tikrus rekonstruojamųjų veiksmažodžių morfologijos ir morfonologijos ypatumus.

3.3.1. Morfologija. Kitų kalbų pavyzdžiai yra labai įvairios morfologinės struktūros, vieningo tipo nesudaro.

Jie gali turėti nulini esamojo laiko formantą: s. ang. *cwelan* ‘mirti’, s. v. a., s. saksų *quelan* (: *gėlti*); s. i. *válati* ‘sukasi, grįžta’, go. *wulan* ‘virtti’, s. v. a. *wallan* ‘virtti, kunkuliuoti, jaudintis’, *wellan* ‘ridenti, ritinti, volioti’ (: *vėlti*).

Yra ir formantiinių atitikmenų (*ī*, *n*, *d*), tačiau ne visuomet formantą lengva atpažinti.

Formantą *ī* turi s. v. a. *skiljan* ‘scheiden, auflösen, abbrechen, enden, ent-, unterscheiden, verstehen, begreifen, bemerken, fortsetzen, verpflichten’, s. isl. *skilja* ‘skelti, dalinti’, s. ang. *scylian* ‘trennen’, gal ir gr. *σκαλλω*, alb. *çel-* (**eks-skel-ī-ō*) ‘iškasti’ (: *skėlti*); gr. at. *εἵλλω* (**ēfēl-ī-ō*) ‘wälze, rolle’ (: *vėlti*).

Yra pavyzdžių ir su formantu *n*: s. air. *at-baill* (**g^ul-n*- Pokorny 471).

Lingvistinėje literatūroje neretai tas pats pavyzdys skirtingai interpretuojamas, pvz.: gr. *σκαλλω* gali būti iš **skl-ī-ō* (žr. Hofmann 314t.) arba iš **skl-n-ō* (žr. LIV 500); lo. -*cellō* kildinamas iš **kel-d-ō* (Pokorny 544; Fraenkel 238; Karulis 163) arba iš **kl-n-ō* ar net laikomas intarpiniu (**kl-né/n-H*- LIV 312); go. *waltjan*,

vok. *walzen* galėtų turėti formantus *d* ir *i*, tačiau *d* galėtų būti laikomas ir šaknies plėtikliu (žr. Pokorny 1143).

Germaniškieji atitikmenys, šaknies pabaigoje turintys dvigubą *ll*, gali būti su-siformavę šaknies galo priebalsiui suaugus su koku formantu. Dažniausiai stiprie-siems veiksmoždziams su *e* eilės vokalizmu rekonstruojamas formantas *n*: germ. **well-a-* ‘kunkuliuoti’ (s. isl. *vella*, s. fryz. *-wellen*; s. saksų *-wellan*) ir germ. **well-a* ‘voliوتي, ridenti’ (s. v. a. *-wellan*, ‘tepti, voliوتي’, s. v. a. *wellan* ‘ridenti, ritinti, voliوتي’) galėjo atsirasti iš **uel-na* (žr. Seebold 553; Pokorny 1142). Tačiau germanų kalbose kartais *-ll-* gali būti ir iš *l̥* (Imbrasiene 2005, 90).

Veiksmoždzio *vēlti* atitikmenys po šaknies gana dažnai turi elementą **u*, kuris gali būti aiškinamas įvairiai: kaip apibendrintas esamojo laiko formantas, kaip ša-knies plėtiklis ar kaip reduplikacija: lo. *volvō*, arm. *gelum*, aor. *geli* ‘suku’, alb. *vjel* (**ueluō*) ‘vemiu’. J. Pokorny jį tiesiog vadina *u*-Basis, daugiau niekaip neinterpretuo-damas. J. Kuryłowiczius elementą *u* **uelu* (lo. *volvo*, go. *walwjan* ir kt.) interpretuo-ja taip pat kaip *i* tokiuose pavyzdžiuose kaip *ter̥i-* (gr. *τερίζω < τέριω*), **bheri* (lo. *ferio*), aptardamas juos greta skyriuje „Le degré zéro des complexes *TERi*, *TERu*“ (žr. Kuryłowicz 1956, 122t.).

Nagrinėjamųjų veiksmoždzių atitikmenys paprastai yra tematiniai veiksmož-dziai, o atematinį atitikmenų *Cěl* veiksmoždziai (skirtingai nuo *Cēr*), regis, neturi. Lietuvių tarmių atematinė forma *skēlti* ‘skelia’ vargu ar yra labai sena (atiti-kmenų formos – tik tematinės). Tiesa, kai kurie panašios struktūros žodžiai gali būti ir atematiniai. Pavyzdžiui, veiksmoždis **uel-* ‘norėti’ daugelyje kalbų turi atemati-nes esamojo laiko formas, plg. lo. *vult*, lie. sen. *velmi* ir kt. Tačiau šis veiksmoždis tik lietuvių tarmėse yra įgavęs formą *vēlti*, *vēlia*, *vélé*, o latvių – tokių formų neturi, tad jis nėra bendras rytų baltams.

Reduplikuotos esamojo laiko formos gali būti rekonstruojamos kai kuriems veiksmoždzio *vēlti* atitikmenims: gr. *ἴλλω* (wohl **ɸi-ɸλω* Pokorny 1141) ir ger-manų kalbų veiksmoždziams su *a* eilės vokalizmu – s. v. a. *wallan*, s. saksų *wallan*, s. ang. *weallan* iš germ. **wall-a-* ‘kunkuliuoti, virti, banguoti, ristas’ (**uē-uolH-* / **uH-* LIV 618).

3.3.2. **Morfonologija.** Atitikmenų šaknyse gali būti įvairūs balsiai, dažniausiai pamatinis balsių kaitos laipsnis *e* ir nykstamasis laipsnis. Kartais rekonstruojamas **o* eilės vokalizmas (perfekto ar reduplikacinėse formose).

Nagrinėjamųjų šaknų balsių kaitą galima rekonstruoti etimologiškai, sugretinus įvairių kalbų *prezenti-nės* formas. Dažniausiai esamojo laiko šaknyje yra pama-tinis laipsnis (*e*), kiek rečiau – nykstamasis. Tik germanų kalbose šaknyje **uel-* gali būti ir **o* eilės vokalizmas.

3 lentelė. Prezento formų vokalizmas

	*e (*ē)	∅	*o
*g ^u el-/ *g ^u l̥-	lie. <i>gél̥ti, gēlia, gél̥ē</i> la. <i>dze̋lt̥ (e̋l̥), dze̋lu, dze̋lu</i> s. ang. <i>cwelan</i> ‘mirti’, s. v. a. <i>quelan</i> ‘kentėti aštrų skausmą’ v. valų <i>vel</i> ‘muša’	lie. <i>gīlti, gīlia, gyl̥ē</i> pr. *gul- ‘skaudėti’ s. air. <i>at-baill</i> ‘miršta’ (*g ^u l̥-n-)	
*kel-/ *k ^{l̥} -	lie. <i>kél̥ti, kēlia, kél̥ē</i> la. <i>ce̋lt̥ (e̋l̥), ce̋lu, ce̋lu</i> ?lo. (<i>per</i>) <i>cellō</i> (jei iš *kel-d-ō)	lie. <i>kīlti, kīla, kīlo</i> ?lo. - <i>cellō</i> (jei iš *k ^{l̥} -n-ō)	
*skel-/ *sk ^{l̥} -	lie. <i>skél̥ti, skēlia, skél̥ē</i> la. <i>š̋kēlt̥, š̋kēlu, š̋kēlu</i> s. v. a. <i>skiljan</i> , s. isl. <i>skilja</i> , s. ang. <i>scylian</i> ‘skelti, dalinti, skirti’, arm. <i>çelum</i> ‘ich spalte (skeliu)’	lie. <i>skīlti, skīla, skīlo</i> gr. <i>σκαλλω</i> ‘rausiu, kapoju’	
*uel-/ *u ^{l̥} - /uol-	lie. <i>vél̥ti, vēlia, vél̥ē</i> la. <i>ve̋lt̥, ve̋lu, vēlu</i> s. v. a. <i>wellan</i> ‘ridenti...’ s. friz. - <i>wellen</i> ‘kunkuliuoti’ s. isl. <i>wella</i> ‘kunkuliuoti’ s. i. <i>válati</i> ‘sukasi, grįžta’ gr. at. <i>εἰλλω</i> (*ē-fé ₂ l̥ω) ‘wälze, rolle’	la. (<i>pa</i>) <i>vilt, vi̋lu, vīlu</i> go. <i>wulan</i> ‘virtti’ gr. <i>ἰλλω</i> (*fí-f ₂ l̥ω?)	s. v. a. <i>wallan</i> s. friz. <i>walla</i> ‘virtti...’

Gretinimas su preterito ar kitomis formomis sunkesnis. Tiesa, kai kuriose kalbose galima ieškoti ir kaitybinių balsių kaitos požymių. Tai priklauso nuo prezento vokalizmo ir nuo kalbos, kurios pavyzdžiai aptariami. Balsių kaitos tarp preterito ir aoristo paprastai nebūna, kai prezentinėse formose yra nykstamasis laipsnis. Gaila, kad trūksta slavų kalbų atitikmenų [Cer tipo pavyzdžiuose labai įdomi dvejopa kaitybinių balsių kaita, pvz. *žerō, žbrati* ir *(po)*žbrō, žrėti* (: *gérti*), žr. K a u k i e n ė 2005b, 3.3, 3 lentelė]. Šįkart patogiau remtis germaniškaisiais atitikmenimis, kurių turi 3 nagrinėjamieji žodžiai. Du iš jų yra stiprieji veiksmazodžiai, todėl gali susidaryti keturios apofoninės formos: prezento (infinityvo), preterito vienaskaitos bei daugiskaitos formos ir būtojo laiko dalyvis, plg.

*g^uel-/ *g^uol-/ *g^uēl̥-/ *g^ul̥- (germ. *KWEL-A-*, Seebold 313):

s. ang. *cwelan, cwael, cwaelon, cwolen* ‘kentėti, gadinti(s)’;

s. saksų *quelan, qual*, —, — ‘kankintis, mirti’;

s. v. a. *quelan*, —, *qālun*, *quolan* ‘kentėti’;

**uel-/uol-/uēl-/uļ-/* (germ. 1, 2. *WELL-A-*, Seebold 551):

s. isl. *vella*, *vall*, *ullo*, —;

s. v. a. *-wellan*, *-wall*, *-wullun*, *-wollan* ‘tepti, volioti’;

s. v. a. *wellan*, —, *wullun*, — ‘ridenti, ritinti, volioti’.

Balsių kaitą gali turėti ir tie veiksmažodžiai, kurių šaknyje yra *a*, tačiau ši kaita jau kito pobūdžio:

s. saksų *wallan*, *well*, *wellun* // *willun*, — ‘virsti, plūsti, kunkuliuoti’;

s. ang. *weallan*, *weol*, *weollon*, *weallen* ‘kunkuliuoti’.

Tik veiksmažodis s. v. a. *skiljan* ir kt. yra silpnasis, todėl visos formos turi tą patį šaknies balsį (**e*).

Kitų kalbų atitikmenys dėl fonetinių ar morfonologinių pakitimų ar tiesiog dėl formų trūkumo akivaizdžios kaitybinių balsių kaitos nerodo, plg.: lo. *-cellō*, *-celuī*, *-celsum*, *-cellere* (: *kēlti*); s. i. *vālati* ‘sukasi’, *valitá-* ‘gewendet, gebogen (pasuktas, sulenktas)’; arm. *gelum*, aor. *geli* ‘drehe, winde’, o greta gr. *εἴλλω* daugiau formų nenurodoma (: *vēlti*).

Taigi ir morfologijos, ir morfonologijos požiūriu rytų baltų formos labai skiriasi nuo kitų kalbų atitikmenų. Tiesa, kai kurie pavyzdžiai vienu ar kitu atžvilgiu yra panašūs (*e* eilės vokalizmas, formantas *ĭ*), tačiau vargu ar šie požymiai galėtų būti bendros raidos rezultatas.

Išvados

Nagrinėjamieji *Cēl* veiksmažodžiai priklauso bendram rytų baltų leksikos sluoksniui – visos poros yra tapačios ir struktūriškai, ir semantiškai.

Visi veiksmažodžiai kilę iš senų veiksmažodinių šaknų, tačiau daugelis jų turi šakninius refleksus tik baltų kalbose (kitose kalbose tėra jų vediniai).

Se m a n t i k o s požiūriu galima pabrėžti labai didelį rytų baltų kalbų artumą. Dažniausiai išlaikytos senosios indoeuropietiškosios reikšmės. Vienokie ar kitokie reikšmės pokyčiai paprastai apima ne tik baltų, bet ir kitas giminiškas kalbas.

Visi aptariamieji rytų baltų veiksmažodžiai labai artimi morfolo g i n ė s struktūros požiūriu: esamajame laike jie beveik visuomet yra *ia* kamieno, o būtajame – *ē* kamieno. Tačiau tarmėse yra ir tam tikro morfolo g i n ė s struktūros įvairavimo. Nors gretutinės tarminės formos ne visuomet patikimos, tačiau vis dėlto jų pasitaiko, ir tuo *kēlti* tipo veiksmažodžiai kiek skiriasi nuo *gėrti*, kurie tokių įvairuojančių formų neturi.

Kitų kalbų atitikmenys rodo, kad aptariamųjų šaknų veiksmažodžiai gali būti gana įvairūs. Nors dažnoki atitikmenys su esamojo laiko formantu *ĭ*, tačiau jie nesudaro kokios vieningesnės grupės. Be to, kitose kalbose yra pavyzdžių ir su kitokiais

formantais arba su nuliniu formantu. Todėl visai veiksmažodžių grupei būdinga unifikuota esamojo ir būtojo laiko struktūra greičiausiai yra rytų baltų kalbų inovacija.

Morfologijos analizė rodo, kad aptariamojo tipo veiksmažodžiai kilę iš šaknų su balsių kaita *Cel/Cil*.

Nagrinėjamieji veiksmažodžiai abiejose rytų baltų kalbose turi kiekybinę balsių kaitą **Cel* : **Cēl*, tačiau yra kilę iš a p o f o n i n i ū **Cel-/ *Cl-* tipo šaknų. Jie apibendrina pamatinį šaknies balsių kaitos laipsnį su nauju preteritiniu balsio pailgėjimu (nykstamąjį laipsnį lietuvių ir latvių kalbose yra apibendrinę kitų struktūrinių tipų žodžiai). Struktūrinis modelis **Cel/*Cēl* greičiausiai susiformavo rytų baltų epochoje, nes kitų kalbų pavyzdžiai rodo įvairų šaknies vokalizmą. Vienais atvejais buvo apibendrintas pamatinis šaknies balsių kaitos laipsnis *Cel-*, kitais – nykstamasis *Cil*. Beveik visada rytų baltų kalbos šiuo atžvilgiu nesiskiria.

Rytų baltų inovacija yra ir susidaręs vieningas morfologinės struktūros tipas. Tiek *ia* kamieno formų apibendrinimas esamajame laike, tiek *ē* kamieno – būtajame (kaip ir vienokio ar kitokio šaknies balsio apibendrinimas), yra susijęs su rytų baltų kalboms būdingu šaknų išsišakojimu diatezinės opozicijos pagrindu. Galimas dalykas, kad aptariamieji rytų baltų **Cel-ia* – **Cēl-ē* veiksmažodžiai išriedėjo iš apofoninių *Cel-/Cil-* šaknų su nuliniu esamojo laiko formantu (plg. lie. *dilti, dėla, dilo*, la. *dilt, dēlu* ‘dilti’ ir pan.).

Ar prūsų kalboje galėjo būti susiformavę panašios struktūros žodžių, nesant patikimų duomenų, sunku pasakyti. Jokiose kitose giminiškose kalbose nėra susidaręs vieningas struktūrinis tipas, panašus į baltiškuosius **Cēl* tipo veiksmažodžius – atitikmenys labai įvairūs ir morfologinės, ir morfologinės struktūros požiūriu.

Aptariamasis struktūrinis tipas rytų baltų kalbose tapo gana produktyvus. Tai rodo pavyzdžiai, susiformavę lietuvių ir latvių kalbose savarankiškai, po abiejų kalbų išsiskyrimo: įvairūs perdirbiniai, nauji imitatyviniai dariniai ar net skoliniai.

Lyginant lietuvių ir latvių **Cēl* ir **Cēr* tipo veiksmažodžius, be akivaizdaus struktūrinio panašumo, yra ir kai kurių skirtumų. Morfologiškai ‘margesni’ **Cēl* tipo veiksmažodžiai, kuriems, be galimo tarminio morfologinės struktūros įvairavimo, būdingi **Cil-ia* – **Cil-ē* tipo atitikmenys. Kita vertus, **Cēr* tipo veiksmažodžių įvairesnės šaknies priegaidės.

Daugiau pasakyti apie **CeR-ia* – **CēR-ē* veiksmažodžių kilmę bus galima, išnagrinėjus veiksmažodžius, kurių šaknis baigiasi nosiniais sonantais (*m, n*). Jiems bus skirtas dar vienas straipsnis, kuriame bus apibendrinti visų *CēR* tipo veiksmažodžių analizės rezultatai.

DIE GEMEINSAMEN OSTBALTISCHEN VERBEN DES TYPUS *kēlti*, *kēlia*, *kēlē* – *ceļt*, *ceļu*, *cēlu*

Zusammenfassung

In dem Artikel werden die Paare der Wurzelverben des Typs *Cēļ* im Litauischen und Lettischen untersucht. Die gemeinsamen ostbaltischen Verben des Typs *kēlti* werden von verschiedenen (semantischen, morphologischen, morphfonologischen u.a.) Standpunkten besprochen. Die Daten der beiden baltischen Sprachen und die Entsprechungen anderer verwandten Sprachen werden verglichen, mit dem Ziel, Ähnlichkeiten und Unterschiede festzustellen. Gleichzeitig versucht man die Formation des strukturellen Typs selbst, die Bedingungen und Zeit seiner Bildung zu klären.

Obwohl alle zur Analyse stehenden Verben aus alten Verbalwurzeln stammen, haben aber nicht alle Verben Äquivalente in anderen verwandten Sprachen.

Im Preußischen kann man nur eine Verbalwurzel rekonstruieren (pr. **gul-*), das verbale Wurzeläquivalent die ostbaltische Wurzel **gel-/ *gil-* ‘gelti’, ‘skaudėti’. Die meisten Verben haben im Preussischen nur verwandte Ableitungen. Die Wurzel **kel-* ‘kelti’ ist im Preußischen überhaupt nicht fixiert worden.

Der Artikel besteht aus drei Teilen: in dem ersten wird die Semantik, in dem zweiten Morphfonologie (Vokalismus, Betonung, Konsonantismus) und in dem dritten Morphologie (die verbalen Stämme des Präsens und Präteritums, Beziehungen zwischen Verben, die aus gleichen Wurzeln stammen, doch den anderen strukturellen Typ aufweisen; die baltischen Beispiele werden mit Entsprechungen anderer Sprachen verglichen) besprochen.

Die Untersuchung hat gezeigt, dass die analysierten Verben der gemeinsamen ostbaltischen lexikalischen Schicht angehören. Aus der Untersuchung geht hervor, dass die ostbaltischen Sprachen in der strukturellen und semantischen Hinsicht nicht nur sehr nah, sondern auch archaisch sind.

In der semantischen Hinsicht ist die besondere Ähnlichkeit zwischen beiden ostbaltischen Sprachen festzustellen. Meistens sind die alten indogermanischen Bedeutungen erhalten geblieben. Manche Bedeutungsveränderungen gelten nicht nur für baltische, sondern auch für andere verwandte Sprachen.

Alle besprochenen Verben sind vom Standpunkt der morphologischen Struktur sehr ähnlich: im Präsens weisen sie fast immer den *ia*-Stamm und im Präteritum den *ē*-Stamm auf. Aber in den Mundarten ist die gewisse Variation der morphologischen Struktur möglich. Obwohl die Parallellformen der Mundarten nicht immer zuverlässig sind, kommen sie jedoch vor. Dadurch unterscheiden sich die Verben des Typus *kēlti* von denen des Typus *gērti*, welche diese Parallellformen überhaupt nicht haben.

Die Verbalentsprechungen in den anderen Sprachen weisen sehr unterschiedliche morphologische Struktur auf. Da kommen auch die Entsprechungen mit dem Präsensformans *i* vor, aber sie bilden keine einheitliche Strukturgruppe. Ausserdem gibt es in den anderen Sprachen Entsprechungen mit dem Nullformans oder anderen Formanten. Deshalb ist die uniffizierte morphologische Struktur als Innovation der baltischen Sprachen zu betrachten.

Die analysierten Verben zeigen in beiden baltischen Sprachen den Ablaut **Cel* : **Cēļ*, doch sie stammen aus aphonischen Wurzeln des Typs **Cel-/ *Cēļ-*. Sie haben also die normale Ablautstufe mit der Vokalverlängerung im Präteritum generalisiert (die Schwundstufe haben die Wörter anderer struktureller Typen generalisiert).

In den anderen Sprachen hat sich kein einheitlicher struktureller Typ gebildet, welcher wenigstens geringfügig den baltischen **Cēļ* Verben ähnelt. Die Äquivalente sind sehr unterschiedlich hinsichtlich

sowohl der morphologischen, als auch morphfonologischer Struktur. Die Generalisierung sowohl der *ia*-stämmigen Formen im Präsens, als auch der *ē*-stämmigen Formen im Präteritum ist wahrscheinlich mit der Verzweigung der Diatheseopposition verbunden.

LITERATŪRA

- Būga I, II, III – K. Būga, Rinkiniai raštai, I–III, sudarė Z. Zinkevičius, Vilnius, 1958–1961.
- Džaukian – Г. Джукян, Сравнительная грамматика армянского языка, Ереван, 1982.
- Endzelīns J., 1951, *Latviešu valodas gramatika*, Rīga.
- Endzelīns DI – J. Endzelīns, Darbu izlase, I–IV, Rīga, 1977–1982.
- Feist – S. Feist, *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache*, Leiden, 1939.
- Fraenkel – E. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II, Heidelberg-Göttingen, 1962, 1965.
- Hofmann – J. B. Hofmann, *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen*, München, 1950.
- Imbrasienė A., 2005, *Bendros baltų ir germanų etimologijos (veiksmažodinių atitikmenų struktūra)*, daktaro disertacija, Klaipėda.
- Karulis – K. Karulis, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I (A–O), II (P–Ž), Rīga, 1992.
- Kaukienė A., 1991, *Lietuvių kalbos veiksmažodžio istorija*, I, Klaipėda.
- Kaukienė A., 2002, *Lietuvių kalbos veiksmažodžio istorija*, II, Klaipėda.
- Kaukienė A., 2005a, *Veiksmažodžio langyti etimologija*, – Tiltai (priedas), XXIX (Lietuviai ir lietuvinkai. Etninė kultūra IV), Klaipėda, 5–26.
- Kaukienė A., 2005b, *Bendrieji rytų baltų gėrti, gėria, gėrė – dzeft, dzeru, dzėru* tipo veiksmažodžiai, – Blt VI priedas 119–136.
- Kluge – F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin, Leipzig, 1934.
- Kuryłowicz J., 1956, *L'apophonie en indoeuropéen*, Wrocław, 1956.
- Levickij – В. В. Левицкий, *Сравнительно-этимологический словарь германских языков*, Черновцы, 1994.
- LIV – *Lexikon der indogermanischen Verben*, unter Leitung von H. Rix, Wiesbaden, 1998.
- Mayrhofer – M. Mayrhofer, *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I–IV, Heidelberg, 1956–1980.
- Mažiulis – V. Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, I (A–H), II (I–K), III (L–P), IV (R–Z), Vilnius, 1988, 1993, 1996, 1997.
- Mažiulis PKP – V. Mažiulis, *Prūsų kalbos paminklai*, I–II, Vilnius, 1966–1981.
- ME – K. Mülenbacha *Latviešu valodas vārdnīca, rediģejis, papildinājis, turpinājis* (/nobeidzis – IV) J. Endzelīns, I–IV, Rīga, 1923–1932.
- Pokorny – J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I–II, Bern-München, 1959–1969.
- Schmalstieg OP – W. R. Schmalstieg, *An Old Prussian grammar*, 1974.
- Seebold – E. Seebold, *Vergleichendes etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben*, The Hague-Paris, 1970.
- SGGJ – *Сравнительная грамматика германских языков*, I–IV, Москва, 1962–1964.
- Stang LS – Chr. S. Stang, *Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen*, Oslo, 1971.
- Vasmer – М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, I–IV Москва, 1964–1973 (antras leidimas 1986–1987).

Walde-Hofmann – A. Walde, J. Hofmann, Lateinisches etymologisches Wörterbuch, I–II, Heidelberg, 1938–1954.

ZiŽ – A. Vidugiris, Zietelos šnektos žodynas, Vilnius, 1998.

Audronė KAUKIENĖ

Baltistikos centras

Klaipėdos universitetas

Herkaus Manto g. 84

LT-92294 Klaipėda

Lietuva

[*audrone.kaukiene@ku.lt*]